

Алег Латышонак

...

Гу

Штурм Рэчыцы войскамі генерала Станіслава Булак-Балаховіча ў лістападзе 1920 году

Армія генерала Булак-Балаховіча афіцыйна называлася Асобнай саюзнай арміяй. Такая назва дакладна адлюстроўвала яе сутнасць, паколькі армія была мілітарным увасабленьнем палітычнага саюзу Беларускага і Рускага палітычных камітэтаў.

12 кастрычніка 1920 году камандзір арміі генерал Булак-Балаховіч прадставіў на нарадзе ў старшыні РПК Барыса Савінкава план аперацыі, які прадугледжваў заняць лінію Аўруч-Мазыр-Жлобін, а ў далейшым наступ на поўнач, на Бабруйск і Барысаў, і вызваленне Беларусі¹. План, безумоўна, улічваў перадумовы распачатай 10 кастрычніка апошняй польскай аперацыі на польска-савецкім фронце. 15 кастрычніка польскія войскі занялі Менск, які паводле рыжскага перамір'я, падпісанага 12 кастрычніка, павінен быў

¹ S. Lis-Biocski, Baiachowscy, машынапіс, Biblioteka Zakiadu Narodowego im. Ossoliczkich we Wrocławiu, s. 124-125.

адыйсьці да Савецкай Расіі. Атакуючы з-за сьпіны палякаў і даходзячы да Барысаву, Булак-Балаховіч мог бы перахапіць Менск і ўсталяваць тут свой урад.

У сярэдзіне кастрычніка ў распараджэньні Булак-Балаховіча было каля 5500 афіцэраў і жаўнераў розных часьцяў, у тым ліку двух беларускіх батальёнаў². Скарыстаньне гэтых сілаў у перыяд наступу польскіх войскаў на Беларусь і наступу генерала Урангеля на поўдні Расіі давала пэўныя магчымасьці хаця б часовага посьпеху. Булак-Балаховіч усё ж вырашыў пачакаць, пакуль не сканцэнтруюцца ўсе яго сілы. 2-я Менская і 3-я Волжская пяхотная дывізіі далучыліся да 1-й пяхотнай дывізіі (г. зьв. Дывізіі Сьмерці) у Тураве толькі 2 лістапада. На пачатку лістапада ў лагер Булак-Балаховіча прыйшоў таксама беларускі партызанскі атрад капітана Цімафея Хведашчэні, які нічым не б'ваўся ад рэгулярных частак (меў нават свой невялічкі аркестр), а крыху пазьней яшчэ два іншыя партызанскія атрады, адзін з-пад Слуцку, другі з-пад Менску³.

Нацыянальны склад арміі генерала Булак-Балаховіча ўстанавіць вельмі цяжка. Роля беларускага элементу ў гэтай арміі адведзеная была перш за ўсё 2-й Менскай дывізіі. Паводле яе камандзіра, палкоўніка Медарда Мікошы, жаўнеры гэтай дывізіі ў большасьці паходзілі з тэрыторыі “Літвы і Беларусі”⁴. Зразумела, этнічных літоўцаў сярод іх не было. У склад гэтай дывізіі пачаткова ўваходзілі: Менскі полк, Асобны беларускі батальён (з конным узводам) ад камандаваньнем капітана Хведашчэні і два беларускія партызанскія атрады. Палкам гэтай дывізіі даваліся назвы: Менскі, Смаленскі, Віцебскі, ды яшчэ Магілёўскі⁵. У дывізію масава ўключаліся жаўнеры завербаваныя ў лагерах для савецкіх ваеннапалонных. І іх колькасць відаць перавышала колькасць беларускіх дабраахвотнікаў.

Асобны беларускі батальён пад камандаваньнем капітана Міколы Дзямідава уваходзіў у склад Востраўскага палка 1-й дывізіі⁶. Жаўнеры гэтага батальёну паходзілі з Беласточчыны⁷. У гэтай дывізіі служылі у бліжэй неакрэсьленай колькасці старыя балахоўцы беларускага паходжаньня і дабраахвотнікі з Заходняга Палесься, якія сталі далучацца да Булак-Балаховіча пасля ўзяцьця ім Пінску⁸. Але і ў шэрагах гэтай дывізіі пераважалі, відаць, былыя чырвонаармейцы, якіх Булак-Балаховіч масава ўключаў да сваёй групы на шляху з Уладавы да Пінску.

3-я Волжская дывізія пад камандаваньнем генерала Яраслаўцава, апрача афіцэрскіх кадраў, складалася выключна з завербаваных у лагерах ваеннапалонных. Яе расейскі характар падкрэсьлівалі назвы палкоў: Казанскі, Яраслаўскі, Ніжагародскі і Самарскі.

З ваеннапалонных набраная была таксама Сялянская брыгада атамана “Іскры” (І. Лахвіцкага), якая зьнешне мела украінскі характар. Яе палкі называліся Кіеўскі, Ноўгарадска-Уладзіміра-Валынскі і Пуціўльскі⁹. Лахвіцкі выдаў адмысловую адозву да украінцаў¹⁰.

Такім самым чынам стваралася Конная дывізія. Тубыльчы полк пад камандаваньнем палкоўніка Матад’яна гэтай дывізіі намінальна быў асетынскім, але большасьць яго кавалерыстаў складалі дзэерціры з польскай арміі¹¹.

² Centralne Archiwum Wojskowe (далей: CAW), Raport ppor. Biocskiego do Oddz. II 4 Armii z 6 XII 1920.

³ S. Lis-Biocski, Baiachowcy, s. 139

⁴ Instytut Jyzefa Piisudskiego (далей: IJP), AOG, GISZ, Ryjne Akta, Archiwum J. Piisudskiego, T. XXXII, Raport ppor. Zadory-Skabowskiego do Oddz. II MSWojsk. z 31 X 1920.

⁵ Archiwum Akt Nowych, TSK, T. 99, Komunikaty Biaioruskiego Komitetu Politycznego.

⁶ Там жа.

⁷ Raport ppor. Biocskiego do Oddz. II 4 Armii z 6 XII 1920.

⁸ CAW, TL 440.12/10-11, List B. Sawinkowa do gen. Sosnkowskiegoz 15 VII 1920, k. 64.

⁹ P. Simanskij, Kampania biaioruska Rosyjskiej Armii Ludowo-Ochotniczej gen. Buiak-Baiachowicza w r. 1920, Bellona, T. 37, 1931, z. 3-4, s. 232.

¹⁰ CAW, TL 440. 12/10-11, Odezwa atamana “Iskry” do Ukraiccyw, k. 245.

¹¹ Raport ppor. Zadory-Skabowskiego do Oddz. II MSWojsk. z 31 X 1920.

У 2-й Менскай дывізіі знаходзіўся таксама сфармаваны ў Пінску яўрэйскі атрад лейт. Цэйтліна, які налічваў паводле розных крыніцаў 70-300 жаўнераў¹².

Такім чынам можна сьцьвярджаць, што ў арміі Булак-Балаховіча беларусы па колькасці значна саступалі русейцам. Ідэйнай працай сярод беларускіх жаўнераў займаўся Беларускі палітычны камітэт, а перш за ўсё яго сябра Антон Лявіцкі, вядомы як пісьменьнік пад літаратурным псеўданімам Ядвігін Ш. Лявіцкі выдаваў у лагеры Булак-Балаховіча беларускую газету “Зьвястун”.

7 лістапада ў Тураве адбылася ўрачыстасьць пераняцьця Беларускім палітычным камітэтам з рук генерала Булак-Балаховіча грамадзянскай улады “над вызваленай зямлёй Беларускай Народнай Рэспублікі”. На тураўскім рынку сталі ў шыхтах беларускія атрады. На ўрачыстасьць прыбылі шмат жыхароў навакольных вёсак і дэлегацыі хрысьціянскага і яўрэйскага насельніцтва. Прысутнічаў таксама Барыс Савінкаў. Пасьля багаслужбы, падчас якой узнесеныя былі малітвы за Беларускую Народную Рэспубліку і посьпех яе зброі, Булак-Балаховіч падняў беларускі нацыянальны сьцяг і прысягаў, што “не складзе зброі, пакуль ня вызваліць роднага краю ад узурпатару”. Урачыстасьць закончыў парад беларускіх атрадаў¹³.

Раней, 5 лістапада, Булак-Балаховіч выдаў сваім войскам загад наступаць на непрыяцеля. У гэты дзень збройна сутыкнуліся з супраціўнікам высунутыя патрулі. Вымарш асноўных сілаў арміі з Турава пачаўся 6 лістапада¹⁴.

Булак-Балаховіч прыняў наступны план наступленьня:

На правым крыле Сялянская брыгада атамана “Іскры” (І. Лахвіцкага) была накіраваная на Аўруч. З увагі на слабасьць брыгады (усяго 300 штыкоў і 150 шабель)¹⁵, гэты манеўр меў толькі прыкрывальны характар.

Цэнтральная група пад камандаваннем палкоўніка Язэпа Булак-Балаховіча накіравалася на Мазыр і Калінкавічы, рухаючыся ўздоўж правага берагу Прыпяці. У склад групы ўваходзіла 1-я пяхотная дывізія (узмоцненая Віцебскім пяхотным палком з 2-й Менскай дывізіі) пад камандаваннем палкоўніка Мацвеева і 1-я конная дывізія (без Уланскага палка) пад камандаваннем палкоўніка Сяргея Паўлоўскага. За гэтымі часьцямі рухалася 3-я Волжская пяхотная дывізія пад камандаваньнем генерала Яраслаўцава. Агулам гэтыя часьці налічвалі 6400 штыкоў, 800 шабель і 6 гарматаў.

На левым крыле арміі дзейнічала 2-я Менская пяхотная дывізія разам з Уланскім палком. Камандзір групы, палкоўнік Медард Мікоша, меў 3000 штыкоў, 150 коней і 8 гарматаў. Яго заданьнем было ўзяць Жлобін.

У другой фазе аперацыі, пасьля ўзяцьця Мазыра і Калінкавічаў, 1-я пяхотная і 1-я конная дывізіі павінны былі накіравацца на Бабруйск і Менск.

Разам ўсе часьці, якія рушылі ў бой налічвалі каля 11000 афіцэраў і жаўнераў, з чаго да 2000 ў беларускіх батальёнах і атрадах. Колькасць беларусаў у іншых часьцях немагчыма ўстанавіць.

Супрацьстаяла арміі Булак-Балаховіча савецкая XVI (колішняя Беларуска-Літоўская) армія пад камандаваньнем Аляксандра Кука. У першай лініі разьмешчаныя былі 22-я стралковая брыгада з 8-й і 29-я стралковая брыгада і 10-ты конны полк з 10-й дывізіі. Астатнія чатыры брыгады гэтых дывізіяў былі разьмешчаныя

¹² S. Buiak-Baiachowicz, *Wojna bkdzie czy nie bkdzie?*, Warszawa 1931, s. 59-60; S. Lis-Biowski, *Baiachowcy*, s. 142.

¹³ Зьвястун, № 2 з 16 XI 1920; *Komunikaty Biaioruskiego Komitetu Politycznego*.

¹⁴ P. Simanski, *Kampania...*, s. 202. Далейшы ход аперацыі апісваю згодна гэтай прафесійнай і вычарпальнай працы. Спасылкамі адзначаю толькі гэтыя фрагменты майго артыкулу, у якіх уводжу іншы матэрыял.

¹⁵ ІПР, АОГ, Arch. gen. Rozwadowskiego, T. 2, t. 2, Raport rtm. PrNedzycskiego z 24 XI 1920. П. Сіманскі, с. 232, падае, што брыгада налічвала 1200 штыкоў і шабель, усё ж такі рапарт Прондзынскага перадае рэальнае становішча ў дадзены момант.

наступным чынам: 22-я і 24-я ў раёне Асіповічаўа 28-я і 30-я ў навакольні Мазыра і Калінкавічаў. Такім чынам камандзір XVI-й арміі распараджаўся ў першыя дні баёў толькі дзвюма дывізіямі – 8 і 10-ай.

Дзякуючы слабасці праціўніка атрады Булак-Балаховіча пачаткова хутка рухаліся наперад і 8 лістапада занялі Петрыкаў. Савецкія атрады праявілі больш сур'ёзны супраціў толькі 9 лістапада, але вымушаныя былі адступаць і здаць Скрыгалаву Слабаду. 10 лістапада пасля поўдня Пскоўскі полк 1-й дывізіі палкоўніка Мацьвеева ўзяў Мазыр, да якога пад вечар прыйшоў са сваёй дывізіяй таксама палкоўнік Паўлоўскі. З ваеннапалонных ён стварыў Мозырскі пяхотны полк (больш за 300 штыкоў).

У гэты ж дзень група палкоўніка Жгуна (Востраўскі полк і Тубыльчы полк) перайшла Прыпяць пад Касцюковічамі і ўзяла сьпярга горад, а пасля чыгуначную станцыю Калінкавічы, адрэзваючы паміж ёй і Мазыром савецкі бронецягнік. Тым часам савецкая стралковая брыгада, якая адступала ад Мазыра, сустрэла свае атрады, якія адступалі ад Калінкавічаў. Павярнуўшы, брыгада атакавала Калінкавічы і разбіла Тубыльчы полк. Адначасова Востраўскі полк быў атакаваны на станцыі Калінкавічы. Акружаны з усіх бакоў савецкімі атрадамі, якім дапамагаў бронецягнік, Востраўскі полк пайшоў уроссып і малымі групамі прабіўся ў Мазыр.

11 лістапада палкоўнік Жгун сабраў свае разбітыя атрады і нанова ўзяў Калінкавічы, адкуль ізноў разам быў выцеснены непрыяцелям. Узмоцнены Вазнясенскім пяхотным палком, палкоўнік Жгун вечарам гэтага самага дня яшчэ раз узяў Калінкавічы. 12 лістапада, пасля ўпартых вулічных баёў, палкоўнік Жгун уступіў перад пераважнымі сіламі 19-й стралковай брыгады з 10-й дывізіі, падтрыманай двума бронецягнікамі. Познім вечарам пакінуў Калінкавічы ў руках праціўніка, адступаючы да Мазыра.

12 лістапада ў Мазыр прыбыў Булак-Балаховіч. З гэтай нагоды ва ўсім горадзе былі вывешаныя беларускія бел-чырвона-белыя сьцягі. Генерал абвясціў незалежнасць Беларусі і прыняў тытул Галоўнакамандуючага. Адначасова загадаў вылучыць са сваёй арміі жаўнераў-беларусаў і пачаць фармаваньне беларускай арміі¹⁶. Яе зачаткам меў быць асобны беларускі батальён, які стаў фармавацца з мясцовых сялянаў ужо 10 лістапада. На працягу трох дзён батальён разросся да 1000 чалавек¹⁷. 16 лістапада Булак-Балаховіч абвясціў, што не прызнае эміграцыйных урадаў В. Ластоўскага ў Коўні і А. Луцкевіча ў Варшаве¹⁸. Беларускі палітычны камітэт быў пераўтвораны ва ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі. Прэм'ер-міністрам гэтага ўраду стаў Вячаслаў Адамовіч (старэйшы), намеснікам прэм'ер-міністра і міністрам замежных справаў Павел Аляксук. Партфэль міністра фінансаў, гандлю і прамысловасці атрымаў Юры Сянкевіч, асветы – Радаслаў Астроўскі. Міністрам вайны стаў палкоўнік Беляеў. Урад Адамовіча выдаў маніфест да беларускага народу, у якім акрэслена была яго праграма: 1) змаганьне за незалежнасць Беларусі, 2) скліканьне ў бліжэйшы час Канстытуанты, 3) правядзеньне зямельнай рэформы з экспрапрыяцыяй вялікага землеўладаньня, 4) пабудова беларускай дзяржаўнасці ў шчыльным саюзе з Польшчай, з апорай на дзяржавы Антанты¹⁹. Адначасова Булак-Балаховічу прызначаны быў тытул Начальніка Беларускай Дзяржавы²⁰.

Калі Булак-Балаховіч займаўся ў Мазыры палітычнымі справамі, групы палкоў-

¹⁶ А. Грыцкевіч, Вакол “Служба паўстання”, Мінск 1987, с. 30; P. Simanski, s. 208; Raport rtm. Pr.Nedzycskiego z 24 XI 1920.

¹⁷ Komunikaty Biaioruskiego Komitetu Politycznego.

¹⁸ А. Грыцкевіч, Вакол..., Мінск 1987, с. 30.

¹⁹ S. Lis-Biowski, Waiachowcy, s. 151.

²⁰ CAW, 4 Armia, T. 169, Meldunek Oddz. II 18 dp do Oddz. II 4 Armii z 13 XII 1920.

ніка Мацьвеева і палкоўніка Паўлоўскага вялі баі пад Мазыром. 13 лістапада палкоўнік Паўлоўскі вырушыў з пяцьцю палкамі (Конным, Партызанскім, Гузарскім, складаным і Мазырскім) з Пеніцы і днём пазьней спыніўся нанач у Гарошкаве, пасылаючы Гузарскі полк у Дубровіцу, дзе ён зьнішчаны быў непрыяцелям. У гэты ж дзень атрады палкоўніка Мацьвеева сканцэнтраваліся ў Гулевічах.

Між тым група палкоўніка Мікошы рушыла 10 лістапада з Петрыкава. Палкоўнік Стрыжэўскі з Менскім і Уланскім палкамі ды 4 гарматамі рухаўся праз станцыю Піціч на Калбасічы, а палкоўнік Таалат-Келпш са Смаленскім і Сьвятаюр’еўскім палкамі ды 4 гарматамі – на Якімавічы. У гэты ж дзень Уланскі полк у поўным складзе перайшоў на бок праціўніка. 14 лістапада сілы палкоўніка Мікошы, узмоцненыя групай палкоўніка Жгуна, ўдарылі на Калінкавічы (Менскі і Востраўскі палкі) і Якімавічы (Смаленскі і Сьвятаюр’еўскі палкі), выцясняючы праціўніка з тых мясцовасьцяў.

15 лістапада палкоўнік Мікоша рушыў на Жлобін. Менскі полк заняў Казловічы, а Сьвятаюр’еўскі полк – Даманавічы. Смаленскі полк застаўся ў Якімавічах. Тубыльчы полк патруляваў правае крыло групы, а Востраўскіі забясьпечваў Калінкавічы.

15 лістапада Булак-Балаховіч загадаў наступаць на Рэчыцу, адыйшоўшы такім чынам ад пачатковага плану аперацыі. Да гэтага кроку схіліла яго вестка аб тым, што да Рэчыцы падыходзяць партызанскія атрады, а ў ёй знаходзіцца 10 тысячаў мабілізаваных прызыўнікоў. Незважаючы на неяснае становішча на правым крыле сваёй арміі, генерал вырашыў узяць Гомель, уключыць савецкіх прызыўнікоў у свае рады і толькі тады, загнуўшы правы фланк, накіравацца на паўночны захад²¹.

Заданьне ўзяць Рэчыцу павінны былі выканаць групы палкоўнікаў Мацьвеева і Паўлоўскага. Іх атрады рухаліся асобна і ані разу ня здолелі навіязаць кантакт да дасягненьня гораду.

Атрымаўшы загад наступаць, палкоўнік Паўлоўскі хуткім маршам рушыў на Рэчыцу і 16 лістапада стаў на яе перадпольшы. Рэчыцу абараняла 10-я стралковая дывізія, 36-ы полк з 4-й дывізіі, 55-ы батальён запасу, два асобныя атрады, інжынерны батальён, нейкі атрад Уварава і два бронецягнікі. Палкоўнік Паўлоўскі атакаваў Казазаеўку, адначасова пасылаючы Мазырскі полк на Воўчую Гару. Казазаеўка пераходзіла з рук у рукі, і ўрэшце засталася, разам з чыгуначным мастом на Дняпры, у руках Партызанскага палка. Полк, які акупіў гэты пасьпех стратай больш за трэцюю частку свайго складу і амаль усіх афіцэраў, мог абсадыць мост толькі самастойнай заставай. Адначасова Мазырскі полк, які атакаваў пазіцыі праціўніка пад Воўчай Гарой, быў амаль цалкам зьнішчаны праціўнікам. Вечарам 16 лістапада савецкія войскі абстрэльвалі вельмі моцным артылерыйскім агнём Казазаеўку і заставу на мосьце. Ратуючы ад вынішчэньня коней, палкоўнік Паўлоўскі адаслаў Конны полк і табары ў Бронна. Ноччу з 16 на 17 лістапада застанва на мосьце была разьбітая, а Казазаеўку ўзяла 29-я стралковая брыгада з дапамогай двух бронецягнікоў. Партызанскі полк адыйшоў да Броннага, а Конны полк і табары – у Заспу. Раніцай 18 лістапада савецкія атрады узялі ў вулічным баі Бронна, а атрады 28-й брыгады, якія надыходзілі ад поўдня, атакавалі Заспу і і разьбілі Конны полк, які стаяў там без забесьпячэньня. Рэшткі разьбітых палкоў палкоўніка Паўлоўскага сабраліся ў Маладушы.

Тым часам палкоўнік Мацьвееў, які вёў Вазьнясенскі і Віцебскі палкі, ды два батальёны Пскоўскага палка (разам 850 штыкоў і 30 шабель), 16 лістапада заняў Бабылева, дзе пераначаваў. Палкоўнік Мацьвееў ня меў ніякіх вестак ні загадаў ад камандаваньня арміі ні кантакту з палкоўнікам Паўлоўскім. Не было правіянту, хлеб набывалі ў мясцовага насельніцтва, мяняючы на соль. Амуніцыі зас-

²¹ Raport rtm. PrNędzycskiego z 24 XI 1920.

талася ўсяго 50-60 патронаў на жаўнера. Даведаўшыся ад мясцовага насельніцтва, што палкоўнік Паўлоўскі быццам бы ўзяў Рэчыцу, палкоўнік Мацьвееў вырашыў спалучыць з ім свае сілы і раніцай 17 лістапада рушыў у бок Рэчыцы праз Каравацічы, Вудку, Капораўку і Маўчаны, дзе было ўзята крыху палонных і адбітыя захопленыя раней у савецкі палон жаўнеры Коннага палка і харунжы Лесюкоў, камандзір Мазырскага палка. Затым атрад накіраваўся на Карыстан. Савецкія салдаты абаранялі гэтую вёску даволі ўпарта, а выціснутыя з ёй тройчы контраатакавалі, але безвынікова. Мацьвееў мог спыніцца ў вёсцы на начлег. 18 лістапада, пачуўшы ад мясцовых жыхароў, што Паўлоўскі адступіў ад Рэчыцы, але савецкія войскі таксама эвакуяваліся з гораду і адступілі на Горваль, Мацьвееў рушыў на Рэчыцу. Тым часам непрыяцель ня толькі ня думаў пакідаць Рэчыцу, але наадварот – сканцэнтраваная там, апрача 10-й дывізіі, таксама 29-ю, 30-ю і частку 28-й брыгады, 36-ы полк з 4-й дывізіі, 10-ы інжынерны батальён і афіцэрскую школу. Савецкія войскі, не спадзяючыся ўзнаўлення наступу з поўдня, перагруппаваліся ў асноўным на захад і поўнач, адкуль паводле меркаваньняў камандаваньня павінен быў падыйсці праціўнік. Але палкоўнік Мацьвееў атакаваў па амаль гэтым самым шляху, што раней Паўлоўскі, г. зн. праз Гарыводы і Воўчую Гару. Атака Віцебскага і Вазьнясенскага палкоў, з падтрымкай усяго 3 палявых гарматаў, запынілася пад агнём адной цяжкой і дзвюх палявых батарэяў праціўніка ды двух бронецягнікоў. Мацьвееў, у якога засталася толькі 300 жаўнераў, 3 гарматы і 10 кулямэтаў, вымушаны быў адступіць ад Рэчыцы да Маўчанаў.

Назаўтра Паўлоўскі, да якога дайшлі весткі аб атаку Мацьвеева, зноў рушыў на Рэчыцу, але мусіў адступіць з-пад Андрэеўкі перад пераважнымі сіламі праціўніка.

Разьбітыя атрады палкоўнікаў Мацьвеева і Паўлоўскага сустрэліся толькі 20 лістапада ў Вялікім Бары. У гэты ж дзень сюды прыбыў Булак-Балаховіч, які прывёў з сабой асабістую сотню і адзін батальён Пскоўскага палка. Агулам у Вялікім Бары сабралася крыху больш за тысячу жаўнераў.

Савецкае камандаваньне першапачаткова не ўяўляла памераў небяспекі, створанай уварваньнем на Усходняе Палесьсе арміі генерала Булак-Балаховіча. Толькі 10 лістапада XVI армія атрымала з адводаў камандзіра Фронта дзеве дывізіі – 48 і 4-ю стралковую дывізіі, 13 лістапада 17-ю стралковую дывізію, а пазьней яшчэ 33-ю Кубанскую казацкую дывізію з 3-й Арміі.

Зарыентаваўшыся, што галоўныя сілы Булак-Балаховіча наступаюць на Рэчыцу, начальнік штаба Заходняга фронту, Мікалай Салагуб, вырашыў акружыць армію праціўніка ў двух катлах: вакол Мазыра і паміж Мазыром і Рэчыцай.

17-я стралковая дывізія атрымала загад выйсці з раёну Жлобіна ў тылы арміі Булак-Балаховіча на захад ад Мазыра, а ў далейшым адрэзаць яго атрады, якія вявалі пад Рэчыцай, праз паварот фронту на ўсход. Сканцэнтраваная ў раёне Бабруйска 48-я стралковая дывізія павінна была разрэзаць групоўку Булак-Балаховіча паміж Мазыром і Рэчыцай шляхам захопу 16 лістапада Калінкавічаў і да 18 лістапада Хойнікаў, увайсці ў кантакт з атрадамі 17-й дывізіі. Ад паўдзённага ўсходу гэты манеўр прыкрывала 4-я дывізія.

Самае цяжкае заданьне атрымала 17-я дывізія, якая на працягу трох дзён павінна была прайсці ў баях каля 150 кіламетраў і адрэзаць шлях адступленьня пераважным сіламі праціўніка. Такое заданьне было невыканальным. Толькі 16 лістапада атрады 17 і 48-й стралковых дывізіяў стрымалі наступ групы палкоўніка Мікошы пад Даманавічамі. На савецкі бок бяз бою перайшоў адзін з батальёнаў Менскага палка.

Ранкам 17 лістапада атрады 51 і 143-й брыгадаў зноў атакавалі групу палкоўніка Мікошы, прымушаючы яго да адступленьня з-пад Даманавічаў. Ад-

ступленьне прыкрывалі Востраўскі і Тубыльчы палкі. У гэты самы дзень група палкоўніка Мікошы апынулася ў Мазыры. Савецкая 49-я брыгада з 10-й дывізіі пачала падрыхтоўку пераправы праз Прыпяць пад Касьцюковічамі, а 51-я брыгада спіхнула атрады непрыяцеля з паўночнага берагу Прыпяці і стала насупраць Мазыра.

У горадзе выбухла паніка. Ноччу з 17 на 18 лістапада атрады Мікошы і Яраслаўцава бязладна пакінулі Мазыр, але слабы непрыяцель не рашыўся іх пераследаваць. 19 лістапада Менская дывізія Мікошы зламала заслону 49-й брыгады, якая прабавала перарэзаць ёй шлях адступленьня пад Скрыгалавай Слабадой і Прудком. Далейшае адступленьне частак Мікошы прыкрываў Востраўскі полк, пакінуты ў Бабрах як ар'ергард. Выціснуты адсюль бальшавікамі, гэты полк далучыўся да Волжскай дывізіі, якая адступала праз Буйновічы да Сіманавічаў. Тут далучыліся да яе Тульскі Драгунскі полк і Пуціўльскі полк конных стралкоў, выціснутыя непрыяцелям з Міхалкаў і Ельску. Усе часці арміі Булак-Балаховіча, якія адступалі ад Мазыра, сканцэнтраваліся 23 лістапада ў нейтральнай зоне ў наваколлі Турава.

Такім чынам XVI армія ня здолела выканаць загад і ўзяць у клешчы ўсю армію Булак-Балаховіча. Тым ня менш надалей магчыма было акружыць і знішчыць групу Булак-Балаховіча, якая адступала ад Рэчыцы. Усё-такі, у выніку памылкі савецкага камандаваньня, 48-я дывізія, якая павінна была адрэзаць шлях адступленьня, разьдзяліла свае сілы ў двух супрацьлеглых кірунках, на Рэчыцу і на Хойнікі, ствараючы такім чынам больш за 50-кіламетровы пралаз. Праз гэты пралаз выбраўся Булак-Балаховіч, прыбыўшы нанач да Ужына.

21 лістапада Булак-Балаховіч стаў у Пеніцы, а яго патрулі з усіх бакоў прынеслі весткі аб прысутнасці савецкіх атрадаў. Стала відавочным, што непрыяцель захапіў Мазыр і горад трэба абыйсці. Распусціўшы фальшывыя пагалоскі, што быццам бы мае намер пераправіцца на поўдзень ад Мазыра, Булак-Балаховіч пачаў абыходзіць Мазыр з поўначы. Камандзір 17-й стралковай дывізіі спрабаваў перарэзаць шлях адступленьня праціўніка, але яго дзеянні былі запозьненыя. Булак-Балаховіч перашмыгнуў паміж Мазыром і Калінкавічамі, хаця страціў пры тым 300 жаўнераў (разам з часткай табару), якія трапілі ў бальшавіцкі палон.

Некалькі наступных дзён Булак-Балаховіч адыходзіў ад праціўніка, праводзячы сутычкі і баі з атрадамі 33-й Кубанскай дывізіі, якая падыйшла з поўначы, з раёну Яўтушкевіч, 24-й брыгады, якая спрабавала адрэзаць яму шлях адступленьня і 50-й брыгады, якая дзейнічала з боку Якімавіч.

27 лістапада беларускія батальёны капітана Дзямідава і палкоўніка Таалат-Келпша, якія затрымаліся на дэмаркацыйнай лініі паміж Альшанамі і Малешавам атрымалі вестку, што па супрацьлеглым баку Прыпяці рухаецца група Булак-Балаховіча, якой пагражае акружэньне пад Жыткавічамі. Тады абодва атрады пад агульным камандаваньнем палкоўніка Жгуна пераправіліся на левы бераг Прыпяці паміж вёскамі Сяміхочы і Веча і прыйшлі на дапамогу свайму Галоўнакамандуючаму. Іхняя дапамога выратавала параненага Булак-Балаховіча ад савецкага палону²².

Пятляючы безупынна паміж савецкімі атрадамі, Булак-Балаховіч здолеў выбрацца з пасткі ў раёне Сянкевіч 29 лістапада. Атрады праціўніка, якія яго пераследалі, не ўвайшлі за ім у нейтральную зону.

Булак-Балаховіч хацеў яшчэ працягнуць змаганьне. У нейтральнай зоне заставаўся тысячы дзеве з паловаў афіцэраў і жаўнераў, у большасці з беларускіх часьцей. Галоўнакамандуючы спадзяваўся перакінуць іх на Случчыну, дзе пачаў-

²² Raport rtm. Prądzińskiego z 24 XI 1920.

ся Слуцкі збройна чын. 31 сьнежня Булак-Балаховіч разам з дзеячамі Беларускага палітычнага камітэту паехаў у Варшаву, каб шукаць падтрымкі ў польскіх уладаў²³. Тым часам яго брат, ген. Язэп Булак-Балаховіч, які камандаваў на месцы, вырашыў перайсьці 4 сьнежня на польскі бок мяжы²⁴.

Наогул з 26 лістапада па 4 сьнежня 1920 г. савецка-польскую мяжу перайшлі 778 афіцэраў і 5650 жаўнераў арміі Булак-Балаховіча. Разам з тымі, якія раней знаходзіліся на польскай тэрыторыі, у Лунінцы было інтэрнаваных 884 афіцэры і 6936 жаўнераў арміі Булак-Балаховіча²⁵.

Падчас ваенных дзеяньняў у савецкі палон трапілі 120 афіцэраў і 3540 жаўнераў арміі Булак-Балаховіча. Страты ў забітых і параненых невядомыя. Чырвоная армія страціла за гэты самы час 99 камандзіраў і 2588 жаўнераў²⁶. Страты з абодвух бакоў былі параўнальныя, што з увагі на перавагу савецкіх войскаў можна палічыць адносным посьпехам Булак-Балаховіча.

На савецкім баку мяжы засталіся ў раёне Сянкевічы-Жыткавічы-Леніна, на поўнач ад чыгуначнай лініі да Калікавічаў, беларускія батальёны капітана Дзямідава і палкоўніка Таалат-Келпша. Атрад Таалат-Келпша (палкоўнік паходзіў з вядомага роду літоўскіх татарцаў) налічваў 200 штыкоў з 2 гарматамі і 2 кулямётамі і яшчэ ў сярэдзіне сьнежня аперываў у раёне Сітніцы, на поўнач ад чыгуначнай лініі Лахва-Калінавічы. На польскі бок мяжы перайшоў у невядомы час.

Найдаўжэй на савецкім баку мяжы заставаўся батальён Дзямідава, які налічваў каля 400 штыкоў (у тым ліку 12 афіцэраў). На ўзбраеньні меў 2 палявыя гарматы і 4 кулямёты. Жаўнеры батальёна паходзілі з Беласточчыны. Камандзір, Мікола Дзямідаў, нарадзіўся ў Гарадку пад Беластокам. На злome 1918-1919 гг. быў камандантам г. Гародні, пасля ў Беларускай вайскавай камісіі. 28 лістапада Дзямідаў абвясціў, што “давераны яму батальён на заклік не пакідаць роднай зямлі і абараняць яе да апошняга, не зважаючы на поўны адыход расейскай арміі, з энтузіязмам прывітаў гэтую вестку”²⁷. Відаць да беластачанаў дайшла вестка аб пачатку Слуцкага збройнага чыну.

29 лістапада батальён правёў пераможны бой з бальшавіцкім 40-ым стралковым палком, страціўшы пры тым 4 забітымі і 10 параненымі. За надзвычайную бойкасьць вылучаныя былі малодшы лейтэнант Уладзіслаў Казлоўскі²⁸ і штабскапітан Кастыцэвіч²⁹.

3 сьнежня батальён даў бой пад вёскай Вялікая Малышоўка, адбіваючы атакі бальшавікоў³⁰.

У студзені 1921 г. жаўнеры Дзямідава ня мелі чаго есьці, скончылася амуніцыя і абмундзіраваньне. Капітан Дзямідаў, ня хочучы рабаваць насельніцтва навакольнага Мазыра, паехаў у Варшаву прасіць падтрымкі з боку палякаў. На жаль, палякі інтэрнавалі Дзямідава ў лагер у Радаме. У гэты ж лагер накіраваны быў таксама увесь яго батальён³¹. То і быў апошні акорд паходу Булак-Балаховіча.

Падсумоўваючы вынікі, можна сьцьверджаць, што паход Булак-Балаховіча безумоўна быў палітычнай авантурай. З-за запозьненасьці выступленьня магчымасьці

²³ Raport ppor. Biocskiego do Oddz. II 4 Armii z 6 XII 1920.

²⁴ SAW, TL 440.12/6-7, Meldunek dowodztwa 4 Armii z 6 XII 1920, k. 316-318.

²⁵ Z. Karpius, Działalność gen. Stanisława Buiak-Baiachowicza i jego oddziału w Polsce podczas wojny 1920 r., Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska, Białyostok 1990, s. 94.

²⁶ А. Грыцкевіч, Вакол..., Мінск 1987, с. 33.

²⁷ Komunikaty Biaioruskiego Komitetu Politycznego.

²⁸ У будучыні вядомы ідэолаг беларускага нацыянал-сацыялізму.

²⁹ На злome 1918/1919 г. афіцэр Гродзенскага беларускага палка.

³⁰ Komunikaty Biaioruskiego Komitetu Politycznego.

³¹ Ліст М. Дзямідава да В. Ластоўскага з XI 1922, Acta Archivalia Alboruthenica, № 10-11: 1994, с. 191.

поспеху былі ілюзорныя. Менск вернуты быў палякамі саветам, а наступленне генерала Урангеля было спыненае Чырвонай арміяй.

Булак-Балаховіч адцягваў свой наступ, чакаючы часцей сфармаваных Рускім палітычным камітэтам. Гэтыя часці складаліся з афіцэраў-манархістаў і ваенна-палонных чырвонаармейцаў, якія думалі толькі пра тое, як найхутчэй дэзертыраваць. Пасьля двух тыдняў змаганьня на поалі бою засталіся толькі самыя верныя атрады з уласнай групы Булак-Балаховіча і беларускія атрады. Аказалася, што рускія часці сталі для арміі непатрэбнымі баластам.

Параза Булак-Балаховіча прысьпешыла яго рашэньне наступу на Рэчыцу і Гомель. Цяжка растлумачыць, чаму Галоўнакамандуючы ня стаў асабіста на чале наступу і дапусьціў брак супрацоўніцтва між палкоўнікамі Мацьвеевым і Паўлоўскім. У выніку таго страцімская адвага, з якой яны атакавалі Рэчыцу, аказалася дарэмнай.

Такім чынам адказнасьць за дзьве асноўныя памылкі, г. зн. запозьнены выступ і наступ на Рэчыцу цалкам падае на Булак-Балаховіча. Як гэта даказалі дзеянні польска-савецкай вайны і адступленьне ад Рэчыцы, Булак-Балаховіч быў усяго выдатным (магчыма нават геніяльным) камандзірам партызанскай дывізіі.

Паход генерала Булак-Балаховіча меў таксама станоўчы бок. У Асобным беларускім атрадзе з 1919 г. служылі ўраджэнцы роднай генералу Дзісеншчыны і Дзьвіншчыны. Падчас баёў на Заходнім Палесьсі летам 1920 г. да Беларускай народнай арміі, як тады называлася група генерала Булак-Балаховіча, сталі далучацца палешукі. У час фармаваньня арміі ў Тураў прыйшлі атрады з Беластоку, Слуцку і Менску. У Мазыры далучыліся мясцовыя дабраахвотнікі. Такім чынам армія набыла агульнанацыянальны характар. Дзякуючы гераічным учынкам беларускіх жаўнераў вялікі рэгіён Усходняга Палесься быў далучаны да гісторыі змаганьня за незалежную Беларускаю Народную Рэспубліку.